

Владимир Ђурић¹

ПОЈАМ РЕЛИГИЈЕ У ПРАВУ

Сажетак

У раду аутор анализира постојање дефиниција и могућности дефинисања религије у међународном и националном праву. Иако у међународном, упоредном и домаћем праву не постоји правно обавезујућа дефиниција религије, постојање религије се као прелиминарно појављује у сировима у вези са испољавањем вере, регистрацијом цркава и верских заједница и спровођењем пописа становништва. У таквим случајевима, признање постојања религије вршило се не само на субјективним, већ и на одређеним објективним основама.

Кључне речи: дефиниција религије, међународно право, национално право.

1. Увод

Човекова егзистенција нераскидиво је повезана са религијом. Религија међутим не представља само скуп веровања и њиховог индивидуалног манифестовања и упражњавања. Она прожима све сфере живота индивидуе, утиче на поимање слободе, љубави и односа према другим људима и кроз то одређује значење живота и смисао постојања, па тиме утиче и на формирање личног идентитета. Будући да утиче на све сфере живота индивидуе, као и на однос према другима, религија није, и никада не може да буде, искључиво сведена на приватност, нити је индивидуална. Са друге стране, религија није интересно, и стога привремено, повезивање појединаца, она има свој дубљи и шири друштвени контекст, утиче на друштвени систем, на културе и цивилизације, али и надживљава друштвено-економске системе. Због тога се може истаћи да је религија јавни чинилац, део јавне сфере, заправо чинилац који формира, односно утиче на формирање не само личног, већ и јавног идентитета у Европи, као и свуда у свету.²

¹ Научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд (djuric.vim@gmail.com).

² G.Robbers, *Legal Aspects of Religious Freedom*, Opening Lecture, International Conference Legal Aspects of religious Freedom, Ljubljana 2008., 11.

Правни поредак сваке државе неминовно изражава и „сусреће“ се са верским идентитетом становништва у јавној сфери. Историја и карактер великог броја правних институција прожети су утицајем религије, или представљају покушај истискивања њеног утицаја на државу и из правног поретка. Од питања суверенитета, до савремених тема људских права, дискриминације и коегзистенције и очувања различитости у наднационалним интеграцијама, или мултикултурним друштвима, верско наслеђе и припадност становништва, са једне, и правни поредак, са друге стране, изнова се преплићу и међусобно одређују. И то на различитим нивоима и у различитим аспектима – како у погледу остваривања индивидуалне димензије људских слобода, тако и у смислу постојања различитих друштвених идентитета и права и правног положаја верских колективитета, односно институција, организација, цркава, верских заједница и удружења, као израза колективне димензије слободе вероисповести; од општег модела односа, до појединости тог односа у различитим „тачкама везивања“ религиозних феномена и јавног поретка, попут њиховог утицаја на уставно уређење, званични календар, државне празнике, политички систем, права и слободе, образовни систем, промоцију и заштиту религиозног наслеђа, итд. Већина наведеног регулисано је нормама које у оквиру унутрашњег државног права припадају грани уставног права, али и нормама међународног права и аутономног права цркава и верских заједница. Њихово проучавање предмет је интересовања правне науке, нарочито науке уставног права.

Овај рад посвећен је једном аспекту односа између религије и верске припадности становништва, са једне, и правног поретка, са друге стране, аспекту начина и мере у којој правни поредак и органи јавне власти у оквиру правног поретка одређују, препознају и признају религију као правно релевантан чинилац. Први корак у таквом разматрању је утврђивање да ли међународно и упоредно право уопште уређују, односно одређују појам религије.

2. Појам религије у међународном и упоредном праву

Правно одређивање појмова појединих друштвених група, као претходно питање од чијег решавања зависи индивидуално уживање и колективно остваривање многих људских права, једно је од најсложенијих питања теорије и праксе међународног јавног и уставног права. Да би постали правни субјекти, или да би њихово егзистирање било

правно релевантно, групе као такве, у многим државама морају бити признате од стране правног поретка, што у први план ставља проблем „како дефинисати границе колективитета на не-арбитраран и не-принудан начин“, док, са друге стране, начин на који ће поједини елементи појма појединих друштвених група бити номотехнички уобличени значајно ће утицати на правну праксу, односно на потоње процесе правног тумачња и примене.³ У свим мултинационалним и мултикултурним друштвима питање одређивања појмова попут религије, нарочито религије као елемента личног, националног и државног идентитета, изазива не само правне, већ и значајне политичке расправе и може да има важне политичке последице.

2.1. Слобода вероисповести и правни појам религије у међународном и ујоредном праву

Слобода вероисповести представља једну од основних људских слобода. У систематици људских права и слобода, она спада у лична права и слободе. Будући да спада у лична права и слободе, заправо права и слободе испољавања личности⁴, слобода вероисповести била је веома рано прокламована у правним актима којима су гарантована људска права и слободе и, у том смислу, припада првој генерацији људских права и слобода. Слобода вероисповести садржана је у низу међународних докумената посвећених људским правима и најчешће се јамчи као слобода мисли, савести, вероисповести или уверења. Чланом 18. Универзалне декларације предвиђено је да свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести, и да то право укључује слободу промену вере или убеђења, као и слободу да се јавно и приватно, самостално или у заједници са другима, манифестује вера путем учења, вршењем култа и обављањем обреда.

Потпунија формулација налази се у члану 18. Међународног пакта о грађанским и политичким правима из 1966. године. У том члану се истиче да свако лице има право на слободу мисли, савести и вероисповести. Ово право подразумева слободу исповедања и примања вере или убеђења по свом нахођењу, као и слободу да ту веру или убеђење испољава појединачно или заједно са другима, како јавно, тако и приватно, кроз култ, вршења верских и ритуалних обреда и веронауку

³ Видети више у М.Јовановић, „Друштвени идентитет и правни субјективитет – колективитети као субјекти права?“, *Етноантрополошки проблеми* 3/2009.

⁴ П.Николић, *Уставно право*, Београд 1994., 159.

(ст. 1.), да нико не може бити предмет принуде којом би се кршила слобода његовог исповедања или примања вере или убеђења по његовом нахођењу (ст. 2.), да слобода испољавања вере или убеђења може бити предмет само оних ограничења која предвиђа закон а која су нужна ради заштите јавне безбедности, реда, здравља или морала, или пак основних права и слобода других лица (ст. 3.) и да се државе-чланице Пакта обавезују да поштују слободу родитеља, а у датом случају законитих старатеља, да обезбеде својој деци оно верско и морално образовање које је у складу са њиховим сопственим убеђењима (ст. 4.). Члан 9. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода прописује да свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести што укључује слободу промене вере или уверења и слободу човека да, било сам, или заједно с другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, проповеди, обичајима и обредом (ст. 1.) и да слобода исповедања вере или убеђења може бити подвргнута само оним ограничењима која су прописана законом и неопходна у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других (ст. 2.).

Слобода вероисповести је несумњиво, према одредбама свих међународних уговора у области људских права, веома повезана са слободом уверења. Отуда се, у контексту правног одређења појма религије, намеће питање да ли постојање религије зависи од уверења, односно, другим речима, да ли се заштита ове слободе простире и на уверење о постојању и самобитности одређене религије? Пракса међународних тела која надзиру примену појединих конвенција у области људских права је у том смислу јасна. Наиме, иако је и Комитет за људска права УН у Општем коментару бр. 22 на члан 18. Међународног пакта о грађанским и политичким правима стао на становиште да слобода мисли, савести и вероисповести обухвата и слободу *личних* уверења, управо је исти Комитет поводом једне индивидуалне представке⁵ истакао да се не може свако уверење сматрати обухваћеним заштитом слободе мисли, савести и вероисповести, па у том смислу, *вероисповести треба разликовати од осталих, ирвенствено пољитичких, идеолошких, уметничких, и других уверења која немају верски карактер* (подв. В.Ћ.). Због тога, једно од кључних питања међународноправне заштите слободе вероисповести постаје питање шта се заиста може сматрати религијом?

⁵ M.A.B, W.A.T. and J.A.Y. T. V. Canada – Communication No.570/1993.

У међународном праву, нарочито праву људских права, не постоји обавезујуће одређење религије. Изостанак дефиниције не разликује религију од других категорија заштићених основним људским правима и слободама, али због тога што је религија много комплекснији појам у односу на остале категорије, тешкоћа разумевања шта је основним људским правима заштићено је значајно већа.⁶ Као што то показује изложени пример из праксе Комитета за људска права УН, међународне институције склоније су да у својој пракси не формулишу тумачење појма религије, али су се упуштале у оцену шта се може, а ређе и у то шта се не може сматрати религијом. Европски суд за људска права такође није у својој досадашњој пракси сматрао неопходним да изнесе коначно тумачење значења појма „вероисповест“ спремно прихватајући да у системе убеђења који спадају у оквир заштите предвиђене чл. 9. Европске конвенције за заштиту људских права спадају религије које се у обичајном праву сматрају најраспрострањенијим, укључујући и мањинске варијанте тих религија, као и старије вере попут друидске (келтска) или верски покрети новијег порекла, као што су Јеховини сведоци, сциентологија, Мунова секта и Центар божанске светлости.⁷ Начелно, сматра се прихватљивим ако апликант у поступку пред Судом жели да своја веровања опише као религију, у случају који представља неоправдано мешање државе.⁸ Са друге стране, треба истаћи да пракса указује да се у поступцима заштите слободе вероисповести може захтевати да религија мора бити препознатљива, односно да се може идентификовати.⁹

Слично је и у националним уставним оквирима. Иако су слобода вероисповести, а тиме и религија заштићени низом устава европских држава, религија је ретко кад одређена позитивним уставним и законским актима.¹⁰ Изузетак у том смислу у упоредном европском праву чини шпански Органски закон о слободи вероисповести који религију

⁶ T.J.Gunn, „The Complexity of Religion and the Definition of „Religion“ in International Law“, *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 16/2003, 190.

⁷ Ц. Мурдок, *Слобода мисли, савесџи и вероисповесџи*, *Водич за љрмену члана 9 Европске конвенције о људским љравима*, Београд 2008., 22,23.

⁸ G. Gonzalez, *La Convention européenne des Droits de l'Homme et la libert  des religions*, 1997., 53.

⁹ No 7291/75, X v. the United Kingdom, (1977) DR 11, 55 – У том случају Европска комисија за људска права је стала на становиште да затвореник који је желео да се његова вероисповест региструје као Вика религија „није навео било какве чињенице које би омогућиле да се установи егзистенција Вика религије“.

¹⁰ Венецијанска комисија СЕ стоји на становишту да дефиниција религије не треба да буде садржана у законодавству које се односи на религију - *Guidelines for Legislative Reviews of Laws Affecting Religion or Belief* (271/2004), 2.

негативно одређује прописујући да активности, сврхе и субјекти који се односе на, или су ангажовани у истраживању и експериментисању са психичким и парапсихолошким феноменима, или се односе на ширење хуманистичких и духовних вредности, или друге сличне не-религиозне циљеве, не испуњавају услове за заштиту по том Закону. Треба истаћи да у упоредном праву сличан приступ негативног одређења религије прихвата нови мађарски закон.

У упоредном праву се чак и судови, у случајевима који се односе на верске слободе, устежу да декларишу да ли одређени сет или систем идеја, веровања, учења или пракси чини религију или веровање, што, у суштини, води закључку да у модерним секуларним демократијама није прикладно да органи власти, укључујући и судове, доносе одлуке у питањима вере.¹¹ Ипак, постоје одређене ситуације када судови не могу да допусте да се у потпуности оглуше о питања шта се сматра религијом, или веровањем, односно шта се може подвести под те појмове. Први су случајеви у вези са слободним испољавањем вере који, као претходно питање, намећу одлучивање да ли су уверења одређеног лица (нпр. подносиоца представке, или уставне жалбе) таква да захтевају уставну заштиту у домену слободе вероисповести.¹² Другу групу случајева чине судска одлучивања о актима управних и других државних органа у погледу регистрације, а тиме и правног признавања црква и верских заједница.

У таквим случајевима, упоредна искуства сугеришу да национални судови своју пажњу нису усмерили искључиво ка питањима да ли се одређена убеђења могу сматрати религијом према неким неутралним и објективним критеријумима, односно нису се фокусирали на садржај верских учења. Напротив, они су се усредсредили на улогу коју идеје и убеђења имају у индивидуалном саморазумевању.¹³ Такав приступ заправо одражава тешкоће које у дефинисању религије проистичу из немогућности да се у верски и идеолошки неутралној држави њеним органима препусти искључива надлежност за дефинисање садржаја неке вере. Немачки Савезни уставни суд изричито истиче да држава обавезана на верску неутралност не сме да оцењује веру или атеизам својих грађана.¹⁴ Због тога, као што се и у теоријским радовима

¹¹ R.Uitz, *Freedom of Religion in European Constitutional and International Case Law*, 2007., 24.

¹² G.Robbers, *Religious Freedom in Germany*, 663; R.Uitz, 24.

¹³ R.Uitz, 24, 25.

¹⁴ BVerfGE 12, 1 (4).

јасно запажа, да би се одредила религија, за Суд је од највеће важности саморазумевање верника.¹⁵ Међутим, самосвест се за дефинисање религије може користити само ограничено, јер када би то био једини критеријум, домет верске слободе би се у потпуности налазио у рукама воље носиоца основних права, што би резултирало проблемима за правни поредак.¹⁶ Због тога се самосвести морају поставити спољне, објективне границе које нису одређене од стране носиоца основних права. Стога Савезни уставни суд СР Немачке у својој одлуци од 05.02.1991. у спору који је покренула Бахаи верска заједница наводи *да једна заједница не може само из тврђе и саморазумевања преишени довати да је верска заједница, и на основу тога оштрававати позивање на зајемчену усавну слободу ..., шавише мора и чињенично, према духовном садржају и спољној јавној слици, бити у ишању вера и верска заједница*. Даље наводи да.. у случају *сора, то проверава, као примену државно-равној порејка, државни оран, у крајњем случају суд....*, као и да.. *већ јојам верска заједница указује на то да се мисли повезивање на основу државно-равној порејка, а не на чисто духовну заједницу кула*¹⁷. Дакле, према јуриспруденцији Савезног уставног суда СР Немачке, самосвест игра главну улогу у развоју слободе вероисповести и њој се оставља највећи могући простор, али за остваривање и заштиту слободе вероисповести није довољно да неко своје деловање представи као вођено вером или обавезано вером, већ тврђа мора бити веродостојна.¹⁸ У најширем, начелном, смислу, Суд веру и идеологију одређује као „извесност повезану са личношћу човека о одређеним судовима о целини света као и о пореклу и циљу људског живота.“¹⁹

Сличан приступ према коме „вероисповест“ мора да има објективни, а не (само) субјективни основ негује и Уставни суд Италије. Наиме, иако у тој држави, због тога што нема законске дефиниције појма религије, поједини аутори стоје на становишту да држава није ни способна ни компетентна да одреди шта је вероисповести, из чега се изводи закључак према коме то питање мора да буде препуштено присталицама оних група које имају за циљ да буду признате као вероисповести, Уставни суд у појединим својим одлукама креће у другом правцу, управо истичући неопходност објективног основа одређивања вероиспове-

¹⁵ G.Robbers, *Religious Freedom in Germany*, 663.

¹⁶ A. V. Campenhausen, H. De Wall, *Staatskirchenrecht*, 2006., 56.

¹⁷ Bverf GE 83,341.

¹⁸ A. V. Campenhausen, H. De Wall, *op. cit.*

¹⁹ Bverf GE 112.

сти. У својој одлуци бр 467 из новембра 1992. којом је оцењивао уставност појединих одредби којима се уређују порез на додату вредност и порез на доходак правних лица, из кога су изузете цркве и верске организације, суд је, поводом тврдње једног правног лица, стао на становиште да организација која тврди да је верска „...*мора доказати њену природу и карактеристике верске организације у складу са критеријумима који се квалификују у држави...*“²⁰ Са те тачке гледишта, поједини писци покушали су да одреде карактеристике, односно критеријуме који треба да буду испуњени у групи која намерава да буде класификована као вероисповест. Као такве, одређиване су следеће карактеристике: веровање у трансценденталну стварност (не нужно у Бога) које је у стању да пружи одговоре на кључна питања човековог порекла и судбине, које је у стању да постави морални кодекс и да направи егзистенцијалну међузависност између верујућих и трансценденталне реалности (између осталог и у облику богослужења), као и постојање минималне организационе структуре.²¹

Нешто другачији приступ имао је Уставни суд Шпаније. Наиме, у случају уставне жалбе Цркве уједињења због одбијања уписа у Регистар верских организација коју су надлежни управни орган и судови у управном спору образлагали чињеницом да то није верска организација, као и да развија активности које су супротне јавном поретку и моралу, Уставни суд Шпаније је одступио од, до тада стандардног појма вероисповести прихваћеног у пракси. До одлуке из 2001. у шпанској правној пракси сматрало се да појам вероисповести обухвата три елемента: веровање у врховно биће, спољни (јавни) обред и одређена институционална организација.²² У том уставносудском спору, Уставни суд Шпаније је стао на становиште да Цркви уједињења (унификације) мора бити признато право да буде уписана у регистар верских ентитета. Суд је сматрао да орган надлежан за вођење регистра верских организација нема дискреционо право, односно поље слободне процене у испитивању верске природе било које групе која се пријавила да

²⁰ Sentenza 05 novembre 1992, n. 467 - *Trattamento fiscale delle associazioni religiose*.

²¹ S.Ferrari, „State and Church in Italy“, *State and Church in the European Union* (ed. G.Robbers), 2005., 217; A.Ferrari, S.Ferrari, „Religion and the Secular State“, (ed. P.G.Monateri) „The Italian National Reports to 18th World Congress of Comparative Law“, *The Cardozo Electronic Law Bulletin*, Vol. 16(1)/2010, note 29.

²² J.M.Torrón, *Separatismo Y Cooperacionen En Los Acuerdos Del Estado Con las Minorias Religiosas*, 1994., 74/88, наведено према J.M.Torrón, „Freedom of Religion in the Case Law of the Spanish Constitutional Court“, *Brigham Young University Law Review*, 2001., 744.

се региструје и да у поступку мора да се ограничи на питање да ли је групи, према наведеном члану 3. ст. 2. Органског закона о слободи вероисповести, онемогућено да се региструје.²³ Према појединим коментарима те одлуке за коју се сматра да је разочаравајућа и донекле контрадикторна, Суд уопште није дао разјашњење појма, већ је напротив пружио неоперативан концепт религије и довео до тога да се елиминира моћ контроле коју има орган надлежан за вођење регистра верских организација што ће убудуће за последицу вероватно имати прихватање сваког захтева за упис у регистар.²⁴ Додајмо томе, да је Уставни суд Шпаније заправо, за разлику од других европских уставних судова, пред собом ипак имао делимично негативно одређење вероисповести, односно Органски закон о слободи вероисповести који је посредством одредбе којом се онемогућава упис у регистар појединим категоријама субјеката, одредио и слободу органа надлежног за вођење регистра верских организација.

Посебан случај сусрета правног поретка са одређењем религије представља попис становништва. Навођење упоредноправних решења о попису становништва увелико би превазишло природу и сврху овог рада, већ и због тога што су концепције прикупљања статистичких података у многим државама различите. Треба међутим истаћи да се Међународним препорукама за спровођење пописа око 2010. године религијом начелно сматра сет уверења и пракси које обично укључују признавање божанског или вишег бића, снаге или принципа, којима се људима налаже да воде своје животе у практичном и у моралном смислу.²⁵ Истим препорукама предвиђено је да подаци о вероисповести становништва треба увек да се заснивају на слободном самоизјашњењу лица и да упитници треба да обухвате отворена питања како би се малим и издвојеним групама, као и локалним вероисповестима омогућило да се идентификују.²⁶ У том смислу, у препорукама се истиче да пописна класификација вероисповести треба да буде свеобухватна и да укључи групе религија, религије, и подгрупе религија, као што су верске деноминације, административне и организационе групације, групе црква, цркве и отцепљене групе, као и системе веровања који се начел-

²³ STC 46/2001, FJ 8.

²⁴ J.M.Torrón, „Freedom of Religion in the Case Law of the Spanish Constitutional Court“, *Brigham Young University Law Review*, 2001., 744.

²⁵ Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing, UNECE/Eurostat, 2006., 97, par. 437.

²⁶ *Ibid.*, par. 441.

но не могу сматрати религијом.²⁷ Да би се повећала конзистентност и упоредивост података, препорукама је сугерисана следећа класификација вероисповести: 1. хришћанство, 2. ислам, 3. јудаизам, 4. будизам, 5. хиндуизам, 6. сикизам, 7. остале религиозне групе и 8. без верског опредељења, а у оквиру сваке од наведених вероисповести наведене су посебне деноминације.²⁸

3. Слобода вероисповести и појам религије у правном поретку Републике Србије

Устав, а ни релевантно законодавство Републике Србије, не садржи одређење појма религија, чиме је правни поредак Републике Србије усклађен са међународним стандардима у тој области. Такав приступ је и разумљив будући да је уставом опредељено да је Република Србија световна држава, а у модерним секуларним демократијама није прикладно да органи власти доносе одлуке о томе шта је вера.

Слобода вероисповести гарантована је у оквиру члана 43. Устава који је посвећен слободи мисли, савести и вероисповести. Ставом 1. тог члана зајамчена је слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право да се остане при свом уверењу или вероисповести или да се они промене према сопственом избору. Према ставу 2. истог члана Устава, нико није дужан да се изјашњава о својим верским и другим уверењима. Испољавање вере је према одредби става 3. истог члана слободно, јер се прописује да је свако слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници с другима, као и да приватно или јавно изнесе своја верска уверења. Слобода испољавања вере или уверења може се, према ставу 4. истог члана Устава, ограничити законом, само ако је то неопходно у демократском друштву, ради заштите живота и здравља људи, морала демократског друштва, слобода и права грађана зајемчених Уставом, јавне безбедности и јавног реда или ради спречавања изазивања или подстицања верске, националне или расне мржње. Шта се на основу изложених уставних одредби може закључити о садржини, суштини и титулару ове слободе?

Полазећи од међународних стандарда, уставне одредбе о слободи вероисповести у оквиру ње најпре разликују слободу да се *има, изабере и промени вероисповест*. Овде је реч о индивидуалном веровању које

²⁷ *Ibid.*, pag. 443.

²⁸ *Ibid.*, pag. 444.

обухвата верска уверења, али и право и могућност да се она промене. Та димензија слободе вероисповести често се означава као *forum internum*.

Слободно *испољавање* вере или убеђења вероисповедања, као још једну димензију слободе вероисповести, уставотворац везује за оба-вљање верских обреда, похађање верске службе или наставе, као и за могућност да се приватно или јавно износе верска уверења. Изложена одредба Устава предвиђа да се наведени облици слободног испољавања вере могу вршити појединачно или у заједници са другим лицима, што свакако укључује и стране држављане. Слобода вероисповести, дакле, као што се то и из изложених одредби Устава може закључити, није искључиво право да се поседује, изабере и евентуално промени вероисповест, већ обухвата и слободу испољавања вере. Такође, слобода вероисповести није искључиво индивидуално право које би уживао само појединац, иако се слобода вероисповести често погрешно своди на ту индивидуалну компоненту.²⁹ Напротив, према карактеру субјеката који је уживају (титулару) и начину уживања, слобода вероисповести је индивидуално право, али и право које се ужива у заједници са другима.³⁰

Испољавање слободе вероисповести у заједници са другима води аутономном егзистирању цркава и верских заједница и правни је основ образовања нових цркава и верских заједница. Заправо, слобода вероисповести подразумева и институционалну верску слободу коју понекад теорија чак назива корпоративна слобода.³¹ Једноставно речено - слобода вероисповести обухвата две ствари: слободу јавног исповедања и вршења вере, са једне стране, и слободу стварања вероисповедних удружења, са друге стране.³² Корпоративна слобода вероисповести међутим, није проста агрегација индивидуалних интереса чланова, није тоталитет индивидуалних слобода, већ је сет права, имунитета, привилегија и надлежности религиозних удружења и у том смислу, представља слободу заједнице људи који деле исту веру да се организују и уреде корпоративни живот у складу са својим етичким и верским правилима.³³

²⁹ С.Аврамовић, *Црква и држава у савременом праву*, Прилози настанку државно-црквеног права у Србији, Београд 2007., 98.

³⁰ В.Димитријевић, М.Пауновић, *Људска права*, Београд 1997., 176.

³¹ С.Аврамовић, *op. cit.*

³² С.Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Београд 1995., 509.

³³ L. Bloß, „European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process“, *Jean Monnet Working Paper* 13/03, 28.

Имајући у виду изложено, ипак би се могло истаћи да у правном поретку Републике Србије постоје извесни случајеви када надлежни државни органи не могу да допусте да се у потпуности оглуше о питања шта се сматра религијом, или веровањем, односно шта се може подвести под те појмове. Први су случајеви у вези са слободним испољавањем вере који, као претходно питање, намећу одлучивање да ли су уверења одређеног лица таква да захтевају уставну заштиту у домену слободе вероисповести. Друга група случајева, по природи ствари много значајнија, односи се на проблематику регистрације цркава и верских заједница. У том контексту, треба истаћи да Закон о црквама и верским заједницама (у даљем тексту ЗЦВЗ),³⁴ имајући у виду да су одређене цркве и верске заједнице својство правног лица имале и пре ступања на снагу ЗЦВЗ, чини извесно разликовање у погледу основа стицања својства правног лица. ЗЦВЗ у чл. 18 ст.1 прописује да се за упис у Регистар цркава и верских заједница подноси пријава која садржи назив цркве или верске заједнице, адресу седишта цркве или верске заједнице и име, презиме и својство лица овлашћеног да представља и заступа цркву или верску заједницу. Према ставу 2. верске организације, осим традиционалних, за упис у Регистар подносе министарству захтев који садржи 1) одлуку о оснивању верске организације са именима, презименима, бројевима идентификационих докумената и потписима оснивача од најмање 0,001% пунолетних држављана Републике Србије који имају пребивалиште у Републици Србији према последњем званичном попису становништва или страних држављана са сталним боравком на територији Републике Србије, 2) статут или други документ верске организације који, између осталог, садржи опис организационе структуре, начин управљања и права и обавезе чланова, 3) приказ основа верског учења, верских обреда, верских циљева и основних активности верске организације, као и 4) податке о сталним изворима прихода верске организације. На основу изложених одредби ЗЦВЗ, јасно је да се у поступку регистрације прави разлика између традиционалних цркава и верских заједница, са једне, и осталих цркава, верских заједница и верских организација, са друге стране. ЗЦВЗ у чл. 10 одређује да су традиционалне цркве и верске заједнице све оне које у Србији имају вишевековни историјски континуитет и чији је правни субјективитет стечен на основу посебних закона, изричито их наводећи. Тим црквама и верским заједницама законодавац је чл. 11 – 15 признао континуитет са правним субјективитетом стеченим на основу посебних закона,

³⁴ Службени.гласник РС, бр. 36/2006.

углавном онима који су донесени за време Краљевине Југославије. На основу изложених одредби Закона, јасно је да у поступку регистрације, надлежни орган државне управе који води регистар долази у додир са приказом основа верског учења, верских обреда, верских циљева и основних активности верске организације, па се поставља питање да ли том приликом орган може да оцењује да ли је заиста реч о верском учењу и, уколико може, на основу чега би то чинио?

У одговору на изложено питање најпре треба поћи од става Уставног суда Србије који је, оцењујући уставност Закона, између осталог одлучивао и о питању да ли су цркве и верске заједнице по свом уставном положају, правној природи и карактеру, једнаке удружењима и да ли њихово регистровање ограничава слободу вероисповести, а тиме, имплицитно и да ли слобода вероисповести омогућава и апсолутно саморазумевање религије, аналогно као што слобода удруживања подразумева и слободу стварања удружења различитих циљева и карактера, уз разумљиво ограничење оличено у забрани стварања паравојних удружења, или удружења која нарушавају уставни поредак. Уставни суд је стао на становиште да „уставни положај, правна природа и карактер верских заједница у најширем смислу нису једнаки удружењу...“. Суд је сматрао да „регистар цркава и верских заједница, по својој природи, представља јавну евиденцију о основаним верским организацијама“ и да „се може прихватити да и у демократском друштву држава има легитимно право да успостави и води јавну евиденцију о верским организацијама које су на њеној територији основане и делују.“ „Прописивање могућности да се „верско удружење“, које јесте удруживање грађана, али није удружење грађана, упише у јавну евиденцију коју држава установљава, не утиче на суштину зајемчене слободе вероисповести, нити се оно може сматрати ограничењем те слободе.“, став је Уставног суда Србије. Дакле, Суд је у својој Одлуци сматрао да су цркве и верске заједнице облик удруживања, али да по својој правној природи нису удружења грађана. Слободно се може истаћи да је на тај начин Уставни суд, ако већ није потврдио посебан карактер правног субјективитета цркава и верских заједница, недвосмислено порекао могућност њиховог изједначавања са „обичним“ удружењима грађана. Јасно је и да је верски карактер удруживања људи управо она разлика која је пресудна и која изискује посебан регистар и посебан поступак уписа, што нас води закључку да надлежни државни орган не би могао, нити би смео да у регистар верских организација упише сваки облик удруживања чији оснивачи тврде да је верског карактера.

У контексту изложеног, могу се поставити питања да ли попис становништва представља ону ситуацију у којој се државни органи не могу у потпуности оглушити о питања шта се сматра религијом, или веровањем, да ли се саморазумевању и изјашњавању лица о верској припадности на попису становништва могу и смеју поставити било какве спољне објективне границе, и, ако не могу, какав је значај резултата пописа у погледу верске структуре становништва за признавање постојања одређене вероисповести?

Попис становништва представља правно уређену ситуацију у којој се изражава верски идентитет једног лица. Законом о попису становништва, домаћинства и станова (у даљем тексту ЗПСДС),³⁵ чл. 4. ст. 1. предвиђено је да се о лицима која су обухваћена пописом, између осталог, прикупљају и подаци о вероисповести. Полазећи од уставне одредбе према којој нико није дужан да се изјашњава о својим верским уверењима, чл. 27. ст. 3. ЗПСДС прописује да лице обухваћено пописом није дужно да се изјашњава о вероисповести и да пописни образац мора да садржи поуку о томе. Иако ЗПСДС не предвиђа да је за питање о верској припадности у пописном обрасцу предвиђен одговор отвореног типа, што доследно изведено значи да не постоји изричита законска обавеза да пописивач упише тачно онакав одговор какав је лице које се пописује дало, ипак је Методолошким упутством за спровођење пописа које је, на основу члана 32. ст. 1. ЗПСДС донео директор Републичког завода за статистику предвиђена управо таква обавеза пописивача. За уписивање одговора на ово питање, према Методолошком упутству, није важно да ли је лице уписано у књигу припадника неке вероисповести, већ да ли лице *себе сматра припадником неке вероисповести*. Методолошко упутство предвиђа да је пописивач, у случају да се лице које је обухваћено пописом не изјасни о својој вероисповести, дужан да упише одговор „није се изјаснио“.

Иако се на попису становништва у Републици Србији, као што је истакнуто, прикупљају се подаци који су у складу са тачно онаквим одговорима каква су дала лица која су обухваћена пописом, то међутим, не значи да државни органи нису могли, у циљу повећања конзистентности и упоредивости података, а без штете по слободу изјашњавања о верској припадности, да одреде класификацију вероисповести у којој су наведене одређене, на подручју Србије вишевековне и у свету признате, вероисповести у погледу чијег постојања нема никаквог

³⁵ *Сл. гласник РС*, бр. 104/2009 и 24/2011.

спора. Таква класификације делимично је предвиђена Методолошким упутством којим су у загради и очигледно примерично наведене православна, католичка, протестантска, итд. вероисповест, а што је у складу с Међународним препорукама за спровођење пописа око 2010. и што очигледно није онемогућило да се лица и другачије изјасне. Будући да на попису, за уписивање одговора на питање о вероисповести, није било важно да ли је лице уписано у књигу припадника неке вероисповести, већ да ли себе сматра припадником неке вероисповести, јасно је да се, у извесном смислу вршило прикупљање података не само о *саморазумевању припадности вери*, већ и о својеврсном *саморазумевању (посијања) вере*. То даље значи да идентификовање постојања одређене вероисповести на попису не значи *eo ipso* да се свако такво изјашњавање од стране државних органа, у различитим контекстима, мора прихватити као непобитно постојање одређене вероисповести и *vice versa*, то што постојање одређене вероисповести на попису становништва није утврђено не значи да се не сме признати значај статистички неутврђених вероисповести у различитим контекстима, нарочито у контексту индивидуалног остваривања слободе вероисповести.

4. Закључак

У међународним и националним правним актима не постоји обавезујуће одређење појма религије. Коначно тумачење значења овог појма није дато ни у пракси међународних институција које се баве заштитом људских права, нити су га усвојили државни органи у упоредном и националном праву Републике Србије. То делом проистиче из чињенице да је реч о веома комплексном појму, док је делом последица става да у модерним секуларним демократијама није прикладно да органи власти доносе одлуку о томе шта је вера. Начелно посматрано, у пракси међународних и националних судова, приликом решавања (претходних) питања да ли се одређена убеђења могу сматрати религијом, пажња је у већој мери посвећивана улози коју идеје и убеђења имају у индивидуалном саморазумевању.

Са друге стране самосвест се за дефинисање религије може користити само ограничено, јер када би то био једини критеријум, домет слободе вероисповести би у потпуности зависио од воље носилаца основних права што би могло да резултира великим проблемима за правни поредак. Отуда, постоје извесне тенденције да се у одређеним националним правним актима, или у пракси надлежних међународних

и националних органа, у првом реду судова, приступ проблему шта је религија преобрати у негативно одређење онога што она није, или се захтева да она буде препознатљива, односно да се може идентификовати. У одређеном броју законодавстава и у пракси међународних и националних судских органа прихвата се постојање религија које су распрострањене и/или којима припадају традиционалне цркве и верске заједнице. У вези са новим или мање познатим веровањима, учењима и праксама, у ситуацијама када одговори на питања шта се сматра религијом не могу изостати (а реч је о случајевима када се постојање религије појављује као претходно питање у споровима у вези са слободним испољавањем вере, регистрацијом цркава и верских заједница и спровођењем пописа становништва), државни органи, нарочито судови, постављали су извесне спољне, објективне границе самосвести у одређивању религије које нису зависиле од носиоца основних права, или су прихватили препоруке међународних тела о томе шта се начелно може сматрати религијом. У том смислу, религија и њено објективно постојање одређивани су као извесност повезана са личношћу човека о одређеним судовима о целини света, као и о пореклу и циљу људског живота, или као веровање у трансценденталну стварност које је у стању да пружи одговоре на кључна питања човековог порекла и судбине, постави морални кодекс и направи егзистенцијалну међузависност између верујућих и трансценденталне реалности, или се пак одређује као сет уверења и пракси које укључују признање постојања божанског или вишег бића, снаге или принципа којима се људима налаже да воде своје животе у практичном и моралном смислу.

Vladimir Đurić PhD

Research Fellow

Institute of Comparative Law

Belgrade

THE DEFINITION OF RELIGION IN LAW

Summary

In this paper the author analyses the existence of the definition and the possibility to define religion in international and national law. Although there is no legally binding definition of religion in international, comparative and domestic law, the question of the existence of religion, as previous, appearing in disputes related to the expression of faith, the registration of churches and religious communities and the implementation of the census. In such cases, the recognition of the existence of religion was based not only on subjective, but also on certain objective grounds.

Keywords: definition of religion, international law, national law.